

Оригиналан научни рад

UDK 314.116(497.11)''1948/2002''

Original scientific work

Милена М. Николић
Данијела Вукоичић
Ивана Пењишевић

ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНЕ ВРЊАЧКА БАЊА

Извод: У долини Западне Мораве, на северним падинама Гоча, у залеђу јужних обронака Гледићких планина, Копаоника, Жељина и Столова простире се општина Врњачка Бања, на простору од 239 km², најпознатије бањско лечилиште у Србији. Општину Врњачка бања чини 14 насеља која су распоређена у 13 катастарских општина где према попису из 2002. године живи 26 492 становника или 111 становника на km². Развитак становништва и насељеност на територији општине Врњачка Бања је непосредно и посредно условљен географским положајем, друштвено – економским развојем, историјским процесима, променама у компонентама кретања укупног становништва и његове социо-економске структуре, као и формирањем и диференцијалним морфогенетским функционалним и територијалним развитаком насеља, мреже насеља и инфраструктуре.

Кључне речи: Врњачка Бања, депопулација, регресивна транзиција, деаграризација

Abstract: In the valley of the Morava river, on the northern slopes of the Goc mountain, in the hinterland of southern slopes of the Gledicke planine, Kopaonik, Zeljin and Stolovi, is a municipality of Vrnjacka Banja, on an area 239 square meters, the most famous spa in Serbia. Vrnjacka Banja municipality consists of 14 settlements which are arranged in 13 cadastral municipalities where according to census of 2002, live 26 492 inhabitants or 111 people per square meter. The development of population and population density in the territory of communes Vrnjacka Spa is directly or indirectly caused by the geographic location, socio-economic development, historical processes, changes in components of the movement of the total population and its socio-economic structures, as well as the formation and differential morphogenetic, functional and territorial development of the village, a network of settlements and infrastructure.

Key words: Vrnjacka Banja, depopulation, regressive transition, disappearing of agriculture

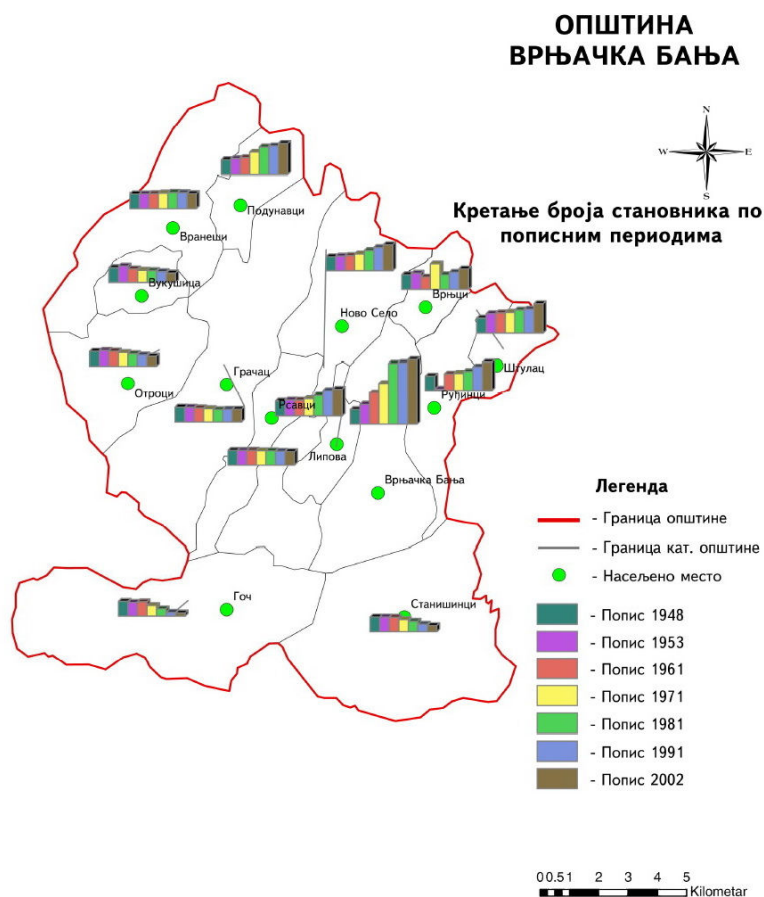
Демографске карактеристике општине Врњачка Бања

Статистички подаци о бројном кретању укупног становништва по насељима од 1948–2002. године показује да пораст становништва у насељима општине Врњачка Бања није био равномеран с обзиром на могућности, да су испољене многобројне осцилације, јер се велики број насеља (6 насеља бележи негативни тренд од 14 насеља која чине ову општину) одликује негативним вредностима бројчаног кретања које директно изража-

вају депопулацију. Анализе података кретања броја становника на основу промена у апсолутном броју становника, на основу апсолутног пораста и просечног годишњег пораста, као и индекса пораста становништва у насељима општине Врњачка Бања показују да део сеоског становништва добија карактеристике регресивне транзиције, која у крајњој линији води ка пражњењу читавих територија (сеоских насеља) до депопулације. При томе је депопулациони процес условио опадање стопе фертилитета, наталитета, али се јасно издваја и емиграциони ефекат.

Табела 1. – Кретање броја становника по пописним годинама

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Врњачка Бања општина	15916	17394	18820	21940	24768	25875	27592
Врњачка Бања г	2355	3158	4971	6520	9699	9812	10273
Остала насеља	13561	14236	13849	15420	15069	16063	17319

Карта 1. – Кретање броја становника по пописним годинама

Општина Врњачка Бања је по попису 1948. године имала 15916 становника. Највећи број становника је забележен 2002. када је имала 27592 становника. Апсолутни пораст броја становника у периоду 1948–2002. је за општину Врњачка Бања позитиван и износи 11676 становника.

Анализом тренда кретања броја становника општине, општинског центра Врњачка Бања и сеоских насеља јасно се уочава да сва наведена подручја бележе повећање броја становника. Табеле апсолутног пораста, просечног годишњег пораста и индекса пораста становништва у насељима, показују да се у погледу развоја популације издвајају четири различите групе насеља: прва група је са дефицитним односно регресивним, друга је са стагнантним, трећа у којим се бележи пораст и четврта са прогредијентним повећањем односно кретањем, укупног становништва.

Прва група насеља која је захваћена интензивним смањењем броја становника у периоду 1991–2002. године, обухвата 4 насеља, или 28,6% од укупног броја насеља. По основу анализе пописних периода 1948. и 2002. број насеља са регресивним трендом је, по основу упоређења наведених пописних периода, 5 насељених места, или 35,7% од укупног броја насељених места.

Другу групу чине насеља је у којима је изражен процес стагнације броја становника, али та појава није интензивна као код претходне групе насеља. Ту су идентификована 2 насељена места, на основу упоређења пописних периода 2002/1991. године. Упоређењем пописних периода 2002/1948. само насељено место Рсавци припада овој категорији, тј. насељима која имају опадајући тренд броја становника.

Трећој групи припадају насеља у којима је дошло до повећања броја становника. На основу упоређења пописних периода 2002/1991. године ту припадају насеља Грачац, Подунавци, Липова и Врњачка Бања. По основу анализе пописних периода 2002/1948. године идентификује се само једно насеље, Вранеша које бележе индекс пораста броја становника.

Четвртој групи припадају насеља у којима биолошка миграторна динамика становништва има највећи интензитет. Ту, на основу упоређења пописних периода 2002/1991, припадају насеља Врњци, Ново Село, Руђинци и Штулац. На основу упоређења пописних периода 2002/1948. године. Овој групи припадају насеља Врњци, Врњачка Бања, Липова, Ново Село, Подунавци, Руђинци и Штулац. Посматрајући у целини на бази апсолутних бројева број становника, за општину Врњачка Бања се може рећи да бележи позитиван демографски тренд.

Бројно кретање домаћинстава општине Врњачка Бања

У општини Врњачка Бања истовремено са повећањем броја становника дошло је и до повећања броја домаћинстава (табела 2). Према последњем попису број домаћинстава је 9174, што у односу на 1948. годину представља повећање са индексом 271,2. Процеси промена који су се де-

шавали у економији, социо-културне промене, запошљавање и већа друштвена ангажованост жена, утицај урбанизације и привредног јачања уопште, условили су убрзано формирање већег броја домаћинстава.

Табела 2. – Кретање броја домаћинстава по пописним годинама

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Врњачка Бања општина	3383	3799	4969	6440	7662	8068	9174
Врњачка Бања г	807	1017	1677	2302	3412	3436	3771
Подручје ГУП-а	1565	1846	2718	3567	5002	5321	6016
Остала насеља	1818	1953	2251	2873	2660	2747	3158

Табела 3. – Кретање просечне величине домаћинстава

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Врњачка Бања укупно	4,7	4,6	3,8	3,4	3,2	3,2	3,0

Може се сматрати, да се ефекти повећања целокупног броја становника одражавају и на број домаћинстава, што се види из непрекидног растућег периода започетог 1948. до 2002. године. Наиме, индекс пораста броја домаћинстава 2002. године у односу на 1948. износи 271,2.

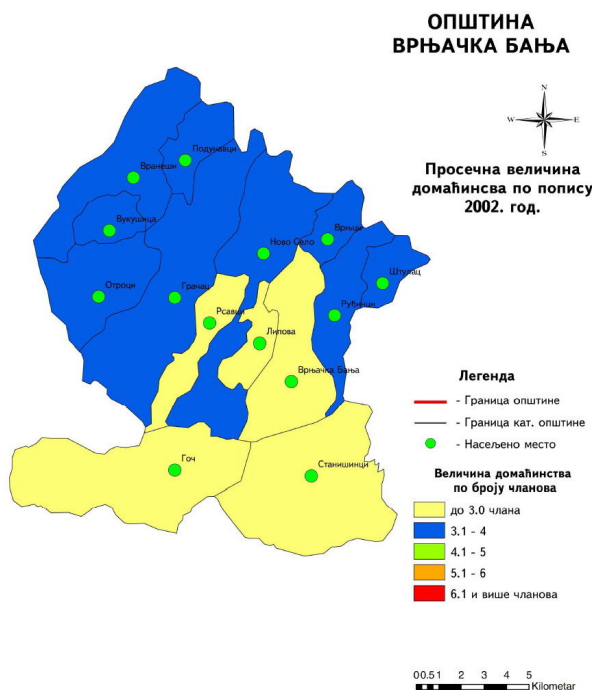
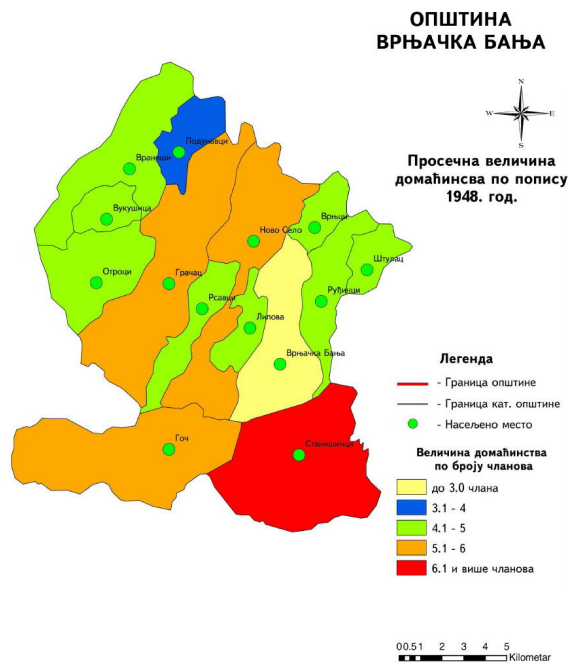
Повећање броја становника није утицало у директној мери на просечну величину домаћинства. Просечна величина домаћинства 1948. године је 4,7, а 2002. године 3,0 члана (табела 3). Апсолутно смањење просечне величине домаћинства у периоду 1948–2002. износи 1,7.

Ако посматрамо просечну величину домаћинства према броју чланова (табела 3) уочава се да је учешће домаћинстава са једним чланом 20,4%, док је број домаћинстава са 6 и више чланова, 6,7%, у 2002. години. Највеће процентуално учешће имају домаћинства са два члана (25,9%) и домаћинства са 4 члана (20,9%). Насеља са најмањом просечном величином домаћинства су по попису 2002. године Гоч (2,3) и Станишинци (2,6).

Кретање просечне величине домаћинства за општину Врњачка Бања у свим протеклим пописним периодима се кретао у распону од 3,0 до 4,7 члана по домаћинству, а слична кретања има и подручје ГУП-а, односно урбано подручје. Највећу просечну величину домаћинства по попису 2002. године имају насеља: Подунавци (3,5), Вранеша и Ново Село (3,4).

Просечна величина домаћинства показује супротан тренд од кретања броја домаћинстава. Наиме, посматрано по пописним периодима, дошло је до смањења просечне величине домаћинства.

На основу анализа расположивих података, друштвено – економских, као и природних кретања на територији општине Врњачка Бања у наредном периоду могуће је очекивати даље повећање броја домаћинстава, као и смањење величине броја домаћинства по броју чланова.

Карта 2. и 3. – Просечне величине домаћинства по попису 1948. и 2002.

Природне компоненте развитка становништва општине Врњачка Бања

Рађање (наталитет) и умирање (морталитет) представљају два основна показатеља природног кретања становништва. Наталитет утиче на бројно стање становништва у позитивном правцу, док је дејство морталитета негативно јер утиче на смањење броја становника. Статистика рађања становништва заснива се на обухватању свих случајева рађања деце, без обзира да ли се ради о живорођеној или мртворођеној деци. Наталитет становништва најбоље се изражава стопом наталитета која показује број рођених на 1.000 становника.

Табела 4. – Укупан број становништва – број рођених и умрлих (стопе наталитета и морталитета)

	1971.	1981.	1991.	2001.
Број рођених	186	332	287	263
Број умрлих	210	240	267	363
Укупно становништво	21940	24768	25875	26492
Стопа наталитета	8,48	13,4	11,09	10,0
Стопа морталитета	9,57	9,69	10,32	13,9

Стопа наталитета од 8,48% показује да је 1971. године на сваких 1.000 становника ове општине рођено 8,48 беба, док је у 1991. рођено 11,09 деце а у 2001. години 10 деце. Од 1981. године наталитет опада из године у годину при чему се наставак ове тенденције очекује и у будуће. Опадање стопа наталитета у великој мери опредељено је падом животног стандарда, све тежим условима доласка до запослења и растом опште несигурности и нестабилности у земљи. Упркос паду стопе наталитета, стопа морталитета показује да је на сваких 1.000 становника умирало 9,57 а 1991. године на сваких 1000 становника умирало је 10,32 што показује да је дошло до пораста стопе морталитета. То потврђују и подаци из 2001. године где тај податак износи 13,9.

На основу претходних података закључујемо да је седамдесетих година дошло до раста стопе наталитета али се овај тренд није наставио у осамдесетим. Насупрот томе, имамо раст морталитета у целокупном посматраном периоду. Ове чињенице требало би да буду озбиљан показатељ читавој општини да се адекватном популационом политиком требају што хитније зауставити ови негативни трендови.

Аутохтоно и мигрантско становништво општине Врњачка Бања

На основу пописа може се уочити тенденција повећања мигрантског и смањења аутохтоног становништва. Тако је по попису из 1961. године удео аутохтоног у укупном становништву износио 63%, а удео мигрантског 37%. Највећи број миграната усмерен ка Врњачкој Бањи и околним приградским насељима.

Према попису 2002. године за општину Врњачка Бања, удео аутохтоног у укупном становништву је 49.6%, а удео мигрантског становништва је 50.4%, док је за градско подручје удео аутохтоног у укупном становништву је 48.2%, а удео мигрантског становништва је 51.8% у укупном становништву. Када говоримо о миграционом становништву, или о досељеним лицима и аутохтоном, или становништву које од рођења живи на територији општине, можемо рећи да на нивоу општине Врњачка Бања, већину становништва чине они који су се доселили на овој територији, тј. мигрантско становништво.

У даљем тексту анализе аутохтоног и мигрантског становништва вршиће се на основу пописа 2002. године, због измена у дефинисању сталног становништва, подаци између пописа нису сасвим упоредиви.¹

Табела 5. – Аутохтоно и мигрантско становништво 2002. године

Насеља	Укупно	Аутохтоно	%	Мигрантско	%
Општина	26492	13152	49,6	13340	50,4
Врњачка Бања г.	9877	4387	44,4	5490	55,6
Подручје ГУП-а	18828	8585	48,2	10243	51,8
Остала насеља	7664	4567	57,0	3097	43,0

На основу података из табеле, миграциона кретања у општини су имала следеће обележје: према попису 2002. године мање становника је представљало домородно становништво, док је мигрантског становништва из других општина републике било 50.2% (6701) а из исте општине 26.5% становништва (3530), док је знатно мање из других република – покрајина (1589) или 11.9%. Посматрајући податке за општину Врњачка Бања, уочава се да је од укупног броја мигрантског становништва, највише мигрантског становништва било из других општина 50.2%.

Кретање броја мигрантског становништва по периодима најизраженије је у периоду 1991–2002. када је у општину Врњачка Бања досељено је 3375 становника. Највећи број миграната је усмерен ка градском центру и то највише из других општина са територије Републике Србије.

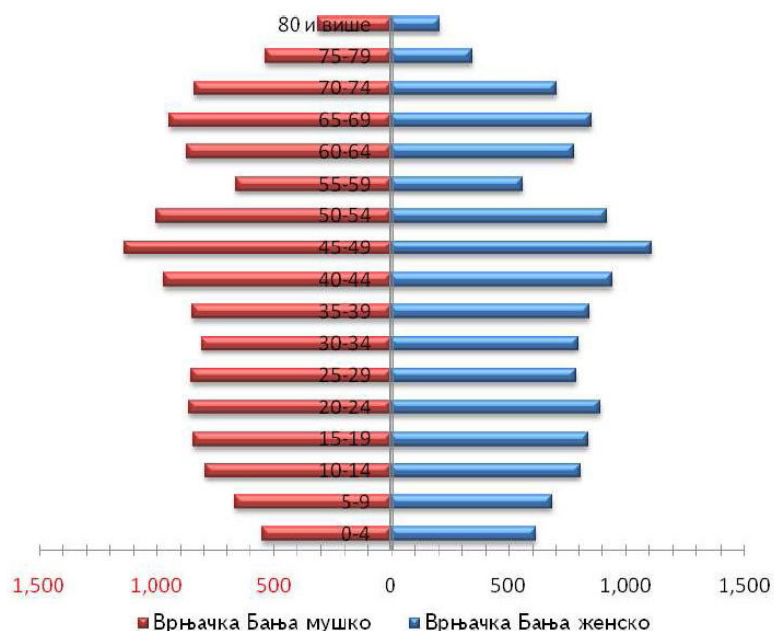
Старосна структура становништва општине Врњачка Бања

Старосна структура становништва састоји се у груписању целокупног становништва по старосним групама. Економски смисао оваквог груписања лежи пре свега у проналажењу извора радне снаге са једне стране и утврђивању укупног потрошачког становништва са друге стране. Груписање становништва по старости ретко се изводи по једногодишњим група-

¹ Попис становништва, домаћинства и станова 2002, Републички завод за статистику: Миграциона обележја, подаци по насељима; књ. 8, методолошка објашњења, стр. 7.

ма. Обично се узимају шири интервали и као најгрубљи начин груписања становништва по старости може се узети његова подела на три старосне групе где прва група обухвата до 19 година старости, друга од 20–59 година, а трећа од 60 година па на више. Овакво груписање одговара основном економском критеријуму, јер прва група садржи децу и омладину (лица која живе на терет родитеља), друга група садржи радно способно становништво које је углавном једини носилац економске активности земље, док трећа група обухвата старе људе који су се повукли из сваке активности.

Када је реч о старосној структури становништва општине Врњачке Бање на њено формирање велики утицај је имало становништво које је дошло са стране. Старосна структура је врло повољна, док се повећао проценат старог становништва са тенденцијом његовог даљег пораста. Ако се узме у обзир кретање наталитета и морталитета, старосна структура ће и даље имати негативне последице.

Графикон 1. – Старосна структура становништва

Процент младог становништва (до 19 година) је знатно неповољнији него ранијих година, док је проценат радно способног становништва и даље повољан. Повећао се проценат старог становништва са тенденцијом даљег пораста. Представљање старосне структуре становништва врши се и на основу њеног графичког приказа. Као успешно средство показале се старосна пирамида која се заснива на координатном систему на чијој Y - осе су обележене године старости а на X - осе фреквенција сваке старо-

сне групе. При томе се на десној страни координатног система даје старосна структура женског а на левој старосна структура мушког становништва. Како по правилу, нижа годишта имају већу а виша годишта мању фреквенцију. Тако нормална старосна структура приказана графички добија облик пирамиде са широком основом која се према врху све више сужује.

Старосна структура становништва општине Врњачка Бања све више има карактеристике регресивног, односно старијег типа становништва будући да се смењују фертилни и омладински контингент становништва, што се може уочити из облика старосне пирамиде за 2002. годину.

Полна структура становништва општине Врњачка Бања

На основу пописа 2002. у општини Врњачка Бања однос мушког и женског становништва је био 51.58% женског становништва у укупном, а 48.42% мушког становништва. Градско становништво има нешто већи проценат женског становништва (53,05%) гледано у односу на општину и остала насеља, што је карактеристично и за Републику Србију.

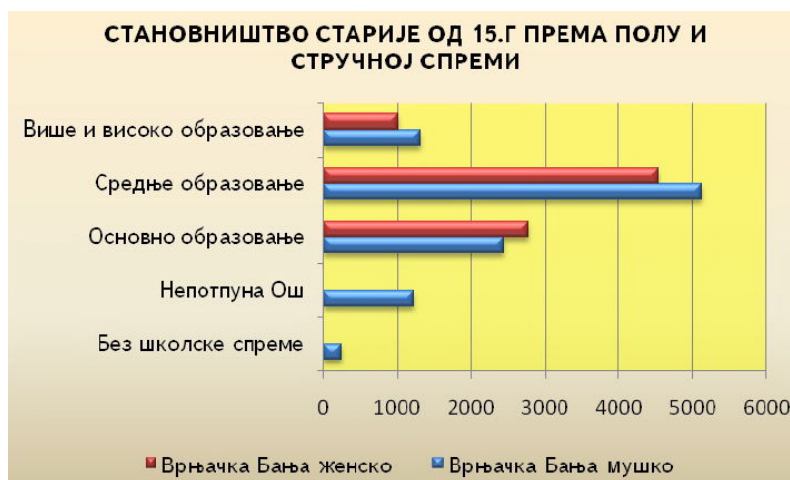
Посматрано по пописним периодима, може се рећи да је кретање односа женског и мушког становништва прилично уједначен, Односно није било значајнијих осцилација. Однос мушког и женског становништва креће се од 46,95% до 53,05% учешћа у укупном становништву, што је однос мушког и женског становништва у градском насељу, док је однос у осталим насељима (сеоским) уједначенији (49,29% мушког и 50,71% женског становништва).

Школска и квалификациона структура становништва Врњачке Бање

Оснивање индустрије и развијање туризма нагло су заменили некадашњу квалификациону структуру у овој општини, а самим тим и просвећеност становништва не само Бање већ и осталих насеља. Приликом пуштања у рад појединих фабрика, грађевинских предузећа и туристичко – угоститељских организација главну и једину висококвалификовану радну снагу чинили су радници из саме Бање. Полуквалификована и неквалификована радна снага тих првих година била је углавном из Бање или њених села. Међутим, из године у годину та слика се мењала па је становништво које је било запослено постепено стицало више стручне квалификације тако да је број висококвалификованих радника стално растао, док је број неквалификованих опадао.

Анализом радне снаге општине Врњачка Бања дошло се до одређених закључака који нису нарочито охрабрујући. Више од половине становништва општине је без школске спреме или са основним образовањем што одређује положај радне снаге као фактора привредног развоја. Постоје позитивне тенденције али су оне ипак мале и недовољне да би се поправила глобална обра-

зованост становништва. Такође, анализом становништва старог 15 и више година, према школској спреми долазимо до података о квалитативној страни становништва расположивог у општини. Учешће неписмених међу онима преко 15 година бележи значајну тенденцију пада али оно ипак постоји. Неписменост је највећа код старог становништва и већи је проценат код женског. Иако је проценат неписмених смањен у поређењу са процентом неписмених за ужу Србију (6,9%), тај проценат је велики.

Графикон 2. – Становништво старије од 15 година према полу и стручној спреми

Када посматрамо образовни ниво становништва можемо закључити следеће:

- образовни ниво становништва има тенденцију раста,
- образовни ниво поклапа се са степеном развијености привреде датог подручја.

Учешће неписмених међу онима са преко 15 година старости бележи тенденцију пада. Оно је са 48,6%, колико је било 1981, пало на 38,28% у 1991. години, мада је овај податак неповољан и поражавајући за ову општину. Образовна структура становништва има посебан значај у демографским истраживањима, с обзиром на утицај који има природно и миграционо кретање становништва.

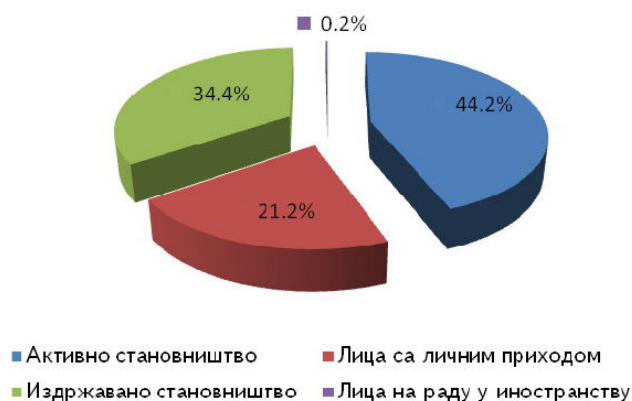
У образовној структури становништва старог 15 и више година на подручју Врњачка Бања (2002) завршена средња школа је најчешћи вид образовања код оба пола (43% становника). На другом месту је основно образовање (23% углавном старијег становништва) док је 10% односно 2.326 становника са вишом и високом стручном спремом. Значајно је напоменути да је скоро 50% становништва општине на нивоу основног и нижег образовања, што захтева веће ангажовање кроз доквалификацију, преквали-

фикацију и програме перманентног образовања. Иако је забележен тренд смањења броја неписмених у последњих десет година и даље је присутан значајан проценат неписменог становништва (790 становника), посебно женског (5,7% старог становништва).

Становништво према активностима општине Врњачка Бања

Подела укупног становништва на активно и неактивно извршена је на основу тога да ли оно учествује или не у процесу рада. Активно становништво је синоним радне снаге. Учесће у друштвеном раду признаје се само онима који обављају друштвено користан рад из кога добијају средства за живот. Сва друга лица сматрају се неактивним. Удео активног у укупном становништву опредељује општу економску и другу активност земље, где свако повећање тог удела значи и нову мобилизацију производних снага земље.

Становништво Врњачке Бање према активности
2002. год.

Графикон 3. – Становништво Врњачке Бање према активности 2002.

Критична маса активног становништва општине Врњачка Бања износи 44,2% укупног становништва при чему предњачи стопа активног мушког становништва са 50,5%, док је 34,4% издржаваног становништва. Посматрајући кроз период од пописа 1971. године евидентно је опадање удела издржаваног становништва, а пораст удела активних и лица са личним приходом. Наведене тенденције у кретању становништва ове општине према активности најбоље илуструје коефицијент економске зависности (однос броја лица са личним приходима и издржаваних и броја активних лица) који показује тенденцију смањења у посматраном периоду (са 129,2 у 1971. години на 125,7 у 2002). Учесће пољопривредног у укупном становништву износи 5,1%, док је учешће његовог активног дела у укупном активном становништву 8%.

Закључак

Општина Врњачка Бања се може сврстати у ред привредно релативно развијених општина у земљи. Поред доминантно заступљене индустријске производње, присутна је у мањој мери и пољопривредна производња, затим саобраћајне услуге и туризам као традиционална делатност општине, грађевинарство, трговина и друге услужне делатности. Међутим, негативни природни прираштај, пад стопе фертилитета, миграциони процеси, неповољна старосна структура активног становништва односно дефицитарност младих генерација потребних за обнављање радног контингента становништва јасно указују да одређени аспекти радне снаге у наредном периоду могу представљати један од проблема и једно од значајних ограничења у развоју општине. Тежиште развоја општине Врњачка Бања у наредном периоду неопходно је ставити у функцију решавања ових проблема.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бачевић, М. (1985). *Популацијско – аграрна обележја руралних подручја и њихова класификација у општини Краљево*, Скопље
- Милановић, Д. (1973). *Краљево и његово уже гравитационо подручје*, Београд
- Републички завод за статистику (2002): *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, Становништво, Активност и пол*, подаци по насељима, књига V, Београд
- Републички завод за статистику (2002): *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, Становништво, Миграциона обележја*, књига VIII, Београд
- Републички завод за статистику (2002): *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године*, подаци по насељима, књига IX, Београд
- Сотировић, Д. М. (1996). *Врњачка Бања и околина од најстаријих времена до 1941. године*, Врњачка Бања, Народна библиотека „Др Душан Радић“.

Milena M. Nikolić
Danijela Vukočić
Ivana Penjišević

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE MUNICIPALITY OF VRNJACKA BANJA

Summary

Municipality of Vrnjacka Banja can be classified as relatively economically developed municipality in the country. In addition to the dominant industrial production, agriculture is present to a lesser extent. Also, there are transport services and tourism as the traditional activities of municipalities, construction, commerce and other service activities. However, the negative natural growth, decline in fertility rates, migration processes, unfavorable age structure of the active population, or the unavailability of younger generations needed to restore the working contingent of the population clearly indicate that certain aspects of the workforce in the future may cause a problem, and significantly limit the development of the municipality. The main aspiration of Vrnjacka Banja municipality development in the future is necessary to be in the function of resolving these problems.